

Conținuturi și valențe ale discursului politic referitor la etnicia romi în presa scrisă românească

Ana-Maria Țepordei¹, Mihai Curelaru²

Rezumat: În acest raport de cercetare ne propunem o prezentare sintetică a rezultatelor obținute în urma analizei discursului politic reflectat în presa scrisă cu referire la etnia romă, realizată în cadrul proiectului internațional european PolRom vizând identificarea și înțelegerea atitudinilor față de romi, precum și identificarea unor metode eficiente de combatere a discriminării acestora. În analiza de față, ne-a interesat în ce măsură etnia romă este un subiect prezent în discursul politic românesc și ce tip de discurs este dominant (ostil, favorabil, paternalist sau neutru). Metoda folosită este analiza tematică, iar corpusul analizat este format din articole din presa scrisă cu prezență online din România, în 2018, în care apar direct citate declarații ale politicienilor și autorităților statului cu referire la romi. Datele obținute arată că discursul politic la adresa acestei comunități este foarte slab reprezentat în presa românească. Declarațiile politicienilor și ale autorităților române cu privire la romi au fost, în marea lor majoritate, neutre și generate circumstanțial de evenimente internaționale. Vocile romilor sunt absente, iar referirile negative la aceștia aparțin preponderent unor voci externe, excepție făcând o singură declarație a unui politician român.

Cuvinte-cheie: discurs politic, presă, antigipsism, comunitate romă, analiză tematică

Acest raport de cercetare face parte din proiectul „Identificarea metodelor bazate pe dovezi pentru a combate eficient discriminarea romilor, în climatul politic în schimbare al Europei” (PolRom) desfășurat în parteneriat cu alte patru țări europene (Ungaria, Franța, Slovacia și Irlanda), având ca obiectiv general elaborarea unor sugestii pentru bune practici și politici de intervenție eficiente, durabile și ancorate într-un context social specific, în vederea combaterii atitudinii negative față de romi. Din motive evidente, metodologia utilizată în această cercetare a fost comună pentru toate țările implicate în proiect.

1. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. E-mail: ana.tepordei@uaic.ro

2. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. E-mail: mihai.curelaru@uaic.ro

Introducere

Populația romă reprezintă cea mai mare minoritate etnică din Europa, fiind estimată la circa 10-12 milioane, din care în jur de 6 milioane sunt cetățeni sau rezidenți comunitari (EC, 2020). Cel mai numeros grup etnic minoritar se află în România (pentru o comparație între țări, vezi Rorke, Wilkens, 2006). În ceea ce privește spațiul UE, numărul ridicat asociat cu migrația din ultimele trei decenii și cu o serie de evenimente negative cărora li s-a dat o amploare exagerată în mass-media europene au avut drept consecință, pe de o parte, schimbări în reprezentarea socială a romilor la nivelul populației generale, iar pe de altă parte, preluarea și folosirea populistă a imaginii negative a acestora în discursul politic.

După căderea comunismului în Europa de Est, romii au migrat semnificativ în țările vest-europene sau chiar mai departe, în căutarea unor condiții mai bune de viață. Mii de romi au migrat, de exemplu, din Ungaria în Canada (Varjú, Plaut, 2016). Un număr mult mai mare a emigrat, atât din Ungaria, cât și din alte țări est-europene (Bulgaria, România), în diferite zone ale Europei Vestice (pentru o analiză detaliată, vezi Vermeersch, 2013). Cauzele principale invocate de romii migranți au fost pierderea locurilor de muncă și rasismul violent cu care s-au confruntat în țările lor de origine, după 1990, în special în Ungaria (Varjú, Plaut, 2016) și România (Loveland, Popescu, 2015). În opinia unor autori, romii au fost probabil segmentul cel mai afectat de transformările economice și sociale care au urmat căderii comunismului (Andjelic, 2018).

Prezența romilor migranți în țările Europei vestice a accentuat, în aceste ultime trei decenii, raportarea rasistă față de aceștia. Acest fapt a atras atenția specialiștilor care au denumit-o în literatura actuală de specialitate în câteva moduri: *romaphobia* (van Baar, 2011; McGarry, 2014), *anti-Roma* (Vidra, Fox, 2014; Kende, Hadarics, Láštíková, 2017; Orosz et al., 2018) și *antigypsyism* (EC, 2011; End, 2017; Carrera, Rostas, Vosyliūtė, 2017; Kende et al., 2020). Desigur, rasismul față de romi există de secole, nu este o noutate, dar se pare că s-a amplificat, așa cum am precizat, după 1990, nu numai în partea vestică a continentului, ci și în unele țări din partea sa centrală, cum este cazul Ungariei.

Conceptele de mai sus au o acoperire semantică variată și vastă, dar tema comună este rasismul anti-romi. De exemplu, *antigipsismul* este definit oficial ca „o formă specifică de rasism, o ideologie bazată pe superioritatea rasială, o formă de dezumanizare și rasism instituțional alimentat de discriminarea istorică care se exprimă, printre altele, prin violență, discursuri de ură, exploatare, stigmatizare” (EC, 2011). În ceea ce privește prezența acestui termen în comunicarea științifică și cea publică din țara noastră, suntem abia la început, dar există deja o decizie a forurilor politice care susține utilizarea lui, precum și nevoia de clarificare conceptuală (MO, 124/2017).

Antigipsismul se manifestă în societate într-o varietate mare de forme: stereotipuri negative la adresa romilor (cea mai comună utilizare); discriminarea acestora la angajare și la accesul la servicii sociale, cum ar fi cele din sănătate și din învățământ; utilizarea sentimentelor anti-romi de către politicieni în folosul propriu; violența împotriva membrilor acestei etnii etc. (pentru detalii, vezi Carrera, Rostas, Vosyliūtė, 2017). Romafoobia este o formă de rasism care nu diferă, în esență, de islamofobie sau antisemitism (McGarry, 2017). Aceeași paralelă este făcută între antigipsism și antisemitism, ambele fiind considerate forme de manifestare a rasismului (EC, 2020). Nu întâmplător, cele două se regăsesc, împreună cu revizionismul teritorial, între temele centrale ale discursului politic extremist european (Fox, Vermeersch, 2010).

În elaborarea socială a reprezentărilor despre romi, mass-media deține un rol crucial. În general, ele exercită o influență semnificativă asupra modului în care înțelegem și

evaluăm problemele etnice, pentru că informațiile de care dispunem în mod curent nu provin din contactul direct cu membrii altor etnii, ci ne parvin pe această cale, indirectă (van Dijk, 1993).

Care este raportarea generală a mass-media la romi? Așa cum au pus în evidență mai multe cercetări, în Europa limbajul rasist la adresa romilor este, în ultimii ani, tot mai prezent în curentul principal al publicațiilor jurnalistice ale unor țări comunitare, în special în Ungaria și Marea Britanie (Vidra, Fox, 2014; Yuval-Davis *et al.*, 2016; Varjú, Plaut, 2016; Kóczé, Rövid, 2017).

Romii sunt prezentați predominant în sursele media europene ca membri ai unor comunități problematice, parazite și periculoase (McGarry, 2014; Kóczé, Rövid, 2017). Asistăm astăzi la o transformare a reprezentării romilor în spațiul european, deoarece aceștia sunt priviți mai degrabă ca o problemă decât ca o minoritate (van Baar, 2011). Cerșetoria, criminalitatea, anacronismul stilului de viață, devianța, incapacitatea de adaptare la normele societății sunt frecvent asociate romilor în reprezentările pe care societatea europeană le are despre aceștia (McGarry, 2014; 2017; Okely, 2014). Comunitățile de romi sunt vizibile, cunoscute publicului larg, prin atributele negative pe care presa le scoate în evidență și care conduc inevitabil la concluzia că această populație este imposibil de educat și de integrat.

Reprezentările negative vehiculate în sursele media europene exacerbează teama populației până la panică (Okely, 2014) și sporesc riscul de conflict intergrupual (Richardson, 2014). Mass-media provoacă și întreține față de romi așa-numita *panică morală* (Okely, 2014; Cree, Clapton, Smith, 2015). Aceasta se caracterizează printr-un nivel ridicat al îngrijorării față de o problemă socială, ostilitate față de grupul care a provocat-o, consens larg al societății cu privire faptul că problema este reală, gravă și cauzată de grupul respectiv, îngrijorare disproporționată în raport cu realitatea și volatilitate, care rezultă din faptul că apare brusc în spațiul public și dispare la fel de brusc cum a apărut (Goode, Ben-Yehuda, 2009).

Exagerări ale unor evenimente, reale sau imaginare, asociate cu eșecuri repetate de rezolvare a situației sociale precare a unor comunități rome din țările vestice (taberele, de exemplu), conduc la fenomenul de *ontologizare*, care înseamnă mai mult decât discriminarea unui grup minoritar. Prin ontologizare, un grup minoritar este scos definitiv, ireversibil, în afara umanității și izolat într-un univers aflat în afara speciei umane (Moscovici, 2002; Chulvi, Pérez, 2003). Prin ontologizare se creează o distanță socială mai mare între majoritate și minoritate decât prin discriminare deoarece se neagă asemănările dintre cele două grupuri și se ridică bariere de netrecut între ele. Cercetările realizate în aria psihologiei sociale au arătat că romii sunt un grup minoritar deja supus ontologizării (Chulvi, Pérez, 2003; Marcu, Chrysochoou, 2005). Ei au devenit în Europa zilelor noastre nu doar o minoritate marginalizată, ci și una stigmatizată, adică supusă dezumanizării, descalificării sociale și excluderii de către majoritate.

În raport cu antigipsismul, toate aceste aspecte prezentate mai sus cântăresc greu, deoarece mass-media joacă un rol important în reproducerea rasismului, din două motive: pe de o parte, pentru că acestea se află în relații cu alte instituții ale elitei sociale (guvernanți, politicieni, oameni de cultură etc.), iar pe de altă parte, datorită influenței exercitate în „modelarea și schimbarea minții sociale” (van Dijk, 1993, p. 243). Din această perspectivă, discursul politic prezent în media capătă o importanță majoră, deoarece reprezintă una dintre cele mai eficiente căi prin care rasismul, în cazul nostru antigipsismul, este diminuat la nivel social sau, dimpotrivă, accentuat.

În același timp, prejudecata și atitudinea generală negativă față de un grup social minoritar împiedică implicarea indivizilor în acțiuni colective favorabile acestuia (Ellemers, Barreto, 2009), iar apariția acestui efect este favorizată de existența unui cadru mai larg dat de contextul discursului politic existent (Van Dijk, 2001). Intenția de angajare a cetățenilor în acțiuni colective favorabile sau nefavorabile în raport cu o minoritate este influențată, pe de o parte, de tipul de discurs politic dominant în societate privitor la aceasta și, pe de altă parte, de gradul de acceptare individuală. Analizând valența și retorica discursului, putem identifica: a) un discurs ostil, care evidențiază și accentuează stereotipurile negative comune despre grupul minoritar și corelează cu intenția de implicare în acțiuni sociale nefavorabile acestuia; b) un discurs paternalist, ambivalent, care deși evidențiază nevoia de a ajuta acel grup, subliniază în același timp lipsa de agentivitate a acestuia și corelează cu intenția de implicare în acțiuni prosoziale care însă nu schimbă *statu-quo* (Nightingale, Quayle, Muldoon, 2017); c) un discurs aliat, explicit favorabil, care accentuează luarea de poziție de către majoritari în combaterea discriminării alături de grupul minoritar și care corelează cu acțiuni prosoziale vizând schimbarea *statu-quo*; d) un discurs neutru, ambiguu ca valență, fără o luare de poziție clară, explicită.

Având în vedere considerentele expuse mai sus, precum și tema cercetării de față, vom prezenta în continuare rezultatele obținute în cadrul unor studii prin care s-a analizat discursul politic cu referire la romi în câteva țări europene. Ulterior, vom raporta concluziile acestor studii la rezultatele obținute de noi.

O evaluare a discursului politic în media maghiară a pus recent în evidență existența unei reprezentări cu caracter dual asupra romilor din această țară. Autorii caracterizează această „perspectivă neoliberală asupra romilor” prin practicarea unui discurs politic dublu, contradictoriu și duplicitar, care se adresează unor audiențe diferite (Kóczé, Rövid, 2017). Pe de o parte, există un discurs pro-romi, prin care sunt promovate integrarea, drepturile și egalitatea de șanse ale romilor. Mai multe organizații, atât din sfera guvernamentală, cât și din cea nonguvernamentală, specialiști în domeniu, politicieni și ziariști sunt exponenții practicării unui astfel de discurs în spațiul public. În ciuda acestor eforturi, consideră autorii, nu s-au produs schimbări notabile nici la nivelul reducerii prejudecăților privitoare la romi, nici la nivelul unor sisteme sociale distributive injuste. Există, pe de altă parte, un discurs care promovează rasismul și discriminarea la adresa romilor, „înrădăcinat în structurile sociale, economice și politice” (Kóczé, Rövid, 2017, p. 685). Într-o astfel de perspectivă, romii sunt portretizați ca persoane inadaptate social și incapabile să se integreze în Europa. O posibilă explicație a situației descrise mai sus ar fi că discursul pro-european integrator foarte prezent în mass-media a avut în țările est-europene foste comuniste un efect contrar celui scontat, deoarece, în loc să contracareze naționalismul, el l-a revitalizat. În contextul derivei naționaliste, inclusiv la nivel politic, au apărut în Ungaria nu numai sentimente anti-romi, ci și violențe împotriva acestora (Fox, Vermeersch, 2010).

O situație asemănătoare se pare că există și în Slovacia, unde, pe de o parte, unii reprezentanți ai structurilor guvernamentale teritoriale neagă oficial rasismul, iar pe de altă parte, îl practică sub forma „rasismului instituționalizat” (Andjelic, 2018). Explicația dată pentru Ungaria poate fi valabilă și aici, dar nu se aplică în niciun caz țărilor vest-europene, care nu au trecut prin comunism. În aceste țări, așa cum am precizat la începutul acestui articol, migrația romilor și prezentarea exagerată în media a unor evenimente negative în legătură cu aceștia au condus la accentuarea antigipsismului. Prin urmare, și într-un caz, și în celălalt, deși prin mecanisme diferite, se pare că informațiile din mass-media sunt la originea intensificării antigipsismului în țările UE.

Într-un alt studiu s-a analizat discursul politic din media despre romi din trei țări europene (Ungaria, Finlanda și Marea Britanie), atât cu privire la cei având naționalitatea țărilor respective, cât și cu privire la cei care au migrat din Europa Centrală și de Est după căderea comunismului (Yuval-Davis *et al.*, 2016). Una dintre concluziile cercetării semnalează prezența unui discurs anti-romi, mai ales în Marea Britanie. Acesta este utilizat ca instrument politic în contextul extinderii liberei circulații a persoanelor în interiorul UE, speculând anxietatea populației din Europa de Vest față de migrația est-europeană.

Obiective

Plecând de la considerentele de mai sus, primul obiectiv al demersului investigativ realizat de noi a constat în evaluarea prezenței referirilor la romi în discursul politic din România. Apoi, deoarece discursul politic poate acționa ca mediator între nivelul de prejudecată al indivizilor și intențiile acestora de angajare în acțiuni sociale în raport cu o minoritate etnică, cea romă în cazul de față, al doilea obiectiv a fost evaluarea tipului de discurs prezent, distincția propusă și operată de noi fiind între un discurs ostil, favorabil, paternalist sau neutru.

Metodă

În vederea realizării celor două obiective, am folosit ca metodă de colectare și prelucrare a datelor analiza tematică. În comparație cu alte metode analitice, aceasta are avantajele de a putea fi folosită în mod independent, în raport cu o anumită teorie (Braun, Clarke, 2006). În acord cu ceilalți parteneri din proiect, a fost ales anul 2018 (1 ianuarie – 31 decembrie) ca perioadă de analiză a știrilor despre romi apărute în principalele surse de informare media din România.

Pentru început, am lucrat la elaborarea unor criterii de selecție a surselor considerate ca fiind cele mai relevante. Am selectat materialul pe baza următoarelor aspecte: (1) apariția pe un site cu acces liber la știri; (2) frecvența ridicată a accesărilor, raportată de diverse site-uri de monitorizare a publicațiilor; (3) acoperirea geografică națională a respectivei publicații online; excluderea acelor site-uri care, deși aveau o frecvență de accesare ridicată, erau specializate într-un domeniu (modă, finanțe, sport etc.); (4) eliminarea site-urilor care promovau știri scandaloase și senzaționale, din cauza riscului de *fake news* și a deformărilor informaționale; (5) acordarea de prioritate acelor site-uri de știri asociate unor ziare tipărite sau unor posturi de televiziune cu acoperire națională; (6) orientările politice ale tuturor acestor site-uri de știri să acopere întreg spectrul politic disponibil. După aplicarea acestor criterii, am selectat în final următoarele 13 surse de informare online, din care am constituit corpusul destinat analizei: Adevărul, Evenimentul Zilei, Gândul, Ziare.com, DCNews.ro, Newsweek.ro, Știripesurse.ro, Antena 3, Știrile ProTV, Realitatea, Digi24, Mediafax și HotNews.

Pasul următor a constat în accesarea arhivei de articole a fiecărui site și identificarea celor de interes prin intermediul următoarelor cuvinte-cheie: rom, rrom, țigan, precum și variații ale acestora (în funcție de gen și număr). În continuare au fost reținute doar articolele în care era prezentă o formă de discurs politic, în sensul cel mai larg al utilizării conceptului. Această definiție rezultă dintr-o perspectivă asupra politicii conceptualizată nu ca o formă de luptă pentru putere, ci ca o formă de cooperare socială între instituțiile

și organizațiile pe care le are o societate pentru rezolvarea ciocnirilor de interese în privința avuției, puterii, libertății etc. (Chilton, Schäffner, 2002). În acest caz, discursul politic are o accepțiune mai largă, de ansamblu a comunicărilor din spațiul public, provenind de la actorii politici, instituțiile statului și organizațiile civile, referitoare la evenimente și situații care prezintă un interes major la un moment dat în menținerea echilibrului de putere și a funcționalității societății. Prin urmare, am reținut în analiză articolele în care apar sau se fac referiri la declarații ale politicienilor, ale autorităților locale și naționale și ale unor activiști ONG privitoare la romi.

Pe baza metodologiei comune a proiectului s-a decis identificarea în fiecare țară a primelor trei teme (sau „evenimente”, cum au fost ele numite) importante, în funcție de numărul de articole de presă cu impact național polarizate în jurul acestora. Au rămas așadar în analiză articolele care se pot grupa în jurul a trei evenimente, cu impact național, pe care le descriem succint (29 de texte în total).

Evenimentul 1 (14 articole): Ministrul de interne italian a anunțat, în iunie 2018, intenția guvernului de a face un recensământ al comunităților rome din Italia pentru a vedea câți sunt și care este situația legală a acestora. De asemenea, a propus evacuarea tuturor taberelor instalate ilegal și expulzarea romilor fără cetățenie italiană. Evenimentul nu a fost unul național, dar a fost mediatizat în presa românească întrucât situația interesa și statul român, având în vedere că o mare parte dintre romii din Italia proveneau din România.

Evenimentul 2 (9 articole): În urma deciziei primăriei orașului Roma, pe 26 iulie a început evacuarea taberei de romi *Camping River*, în care trăiau în jur de 300-400 de persoane, din care un procent semnificativ erau cetățeni români. Curtea Europeană pentru Drepturile Omului (CEDO) a respins decizia autorităților italiene și a cerut acestora să oprească operațiunea, dar fără efect. Evacuarea a fost realizată cu asistența reprezentanților ambasadei române în Italia. Persoanelor evacuate li s-au oferit două posibilități: acceptarea unei sume de bani pentru a se întoarce în țara de origine sau relocarea în spații amenajate pentru imigranți. Conform informațiilor din presă, foarte puțini romi au acceptat una dintre cele două soluții (nu sunt informații despre ce s-a întâmplat cu restul evacuaților).

Evenimentul 3 (6 articole): Un deputat român a postat, în iunie 2018, un mesaj pe Facebook în care relatează că la aeroport, când se îmbarca într-o cursă Paris-București, a fost deranjat de faptul că „țigarii” au mulți copii și îi iau cu ei doar pentru a profita de condițiile de prioritate de la urcarea în avion. Deputatul a mai subliniat că el îi numește „țigani” și nu „romi”, pentru ca aceștia să nu fie confundați cu românii. Postarea a avut sute de redistribuiri, primind o serie de comentarii dezaprobatore, inclusiv de la unii dintre colegii săi de partid. Ulterior, politicianul a șters postarea respectivă.

Fiecare dintre cele trei evenimente, precum și corpusul articolelor aferente acestuia, a fost tratat ca unitate de analiză distinctă, în baza unui set de criterii și categorii de analiză tematică. În ceea ce privește analiza știrilor din media, Bryman (2012) sugera ca în vederea codării să se aleagă mai multe elemente semnificative. În acest sens, ar putea fi luați în calcul diverși actori sociali importanți, cum ar fi persoana care au produs știrea (reporter), „ținta” articolului (persoana sau persoanele la care se referă textul), vocile (politician, expert, reprezentant al administrației, putător de cuvânt, reprezentant al unei organizații non-guvernamentale, o persoană oarecare) și contextul apariției știrilor (evenimente, declarații politice). În analiza discursului politic, de asemenea, pot fi vizate persoanele (participanții), obiectivele lor, acțiunile și circumstanțele producerii acestora, timpul și spațiul, intențiile etc. (van Dijk, 1997).

Am ales, pentru studiul de față, câteva dintre aspectele enumerate anterior, principalele categorii utilizate în analiză fiind următoarele: *personajelactori sociali*, *acțiuni*, *voci*, *timp și spațiu*, fiecare cu subcategorii specifice vizând (a) valența, (b) frecvența și (c) agentivitatea (dacă personajul analizat a inițiat și/sau realizat acțiuni pro- sau anti-romi menționate în articol). Sintetizând, următoarele aspecte au fost analizate: (1) afirmațiile publice și declarațiile politicienilor și ale personajelor reprezentând autorități ale statului, prezente în corpus (frecvență, raportarea la romi – neutră, pozitivă, negativă); (2) afirmațiile publice și declarațiile reprezentanților unor entități non-statale (ONG-uri, asociații civice, persoane etc.) privitoare la romi (frecvență, raportarea la romi – neutră, pozitivă, negativă); (3) afirmațiile publice și declarații ale romilor (organizații ale romilor, persoane), prezența femeilor rome fiind analizată ca o categorie separată (doar frecvența de apariție), (4) caracteristici ale evenimentului analizat (scurtă descriere a evenimentului reieșită din articol, cuvinte asociate romilor, alte categorii sociale asociate romilor); (5) agenți sociali (care dintre personajele de mai sus au inițiat și/sau realizat acțiuni pro- sau anti-romi menționate în articol); (6) vocile prezente în corpus (personajele ale căror afirmații publice sunt amintite și analizate în articol, dar care nu intră în subcategoria agenților sociali); (7) caracteristicile de spațiu și timp ale evenimentului.

Rezultate

Aspecte cantitative

În cele ce urmează prezentăm o sinteză a datelor obținute în urma analizei tematică a celor trei evenimente. Analiza distribuției principalelor categorii de personaje în funcție de frecvențele lor de apariție, în setul de articole recenzate, este sintetizată în graficele de mai jos.

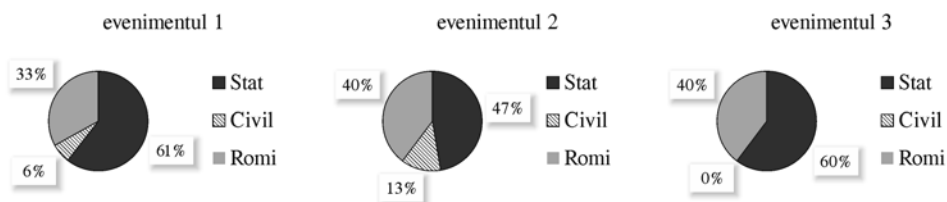

Figura 1

Se poate observa cu ușurință că majoritatea personajelor evocate în corpusul analizat este reprezentată de autorități/instituții de stat și politicieni (*Stat*). Sunt prezente și personaje aparținând societății civile (*Civil*), dar într-o proporție cu mult mai mică sau chiar deloc (vezi evenimentul 3). Deși, ca personaje, romii reprezintă mai mult de o treime din totalul frecvențelor personajelor menționate în corpus (*Romi*), aceștia sunt mai degrabă *actați* decât *actanți* (Ghigliione *et al.*, 1998). În acest sens, remarcăm că referirile la comunitatea romă se fac frecvent ca la un personaj general, colectiv, și aproape mereu în calitate de obiect sau țintă a acțiunilor sau a discursului celorlalte personaje.

Următorul set de grafice prezintă sintetic datele referitoare la declarațiile personajelor analizate, în funcție de valența discursului prin raportare la etnicii romi (pozitiv/aliat, negativ/ostil, neutru).

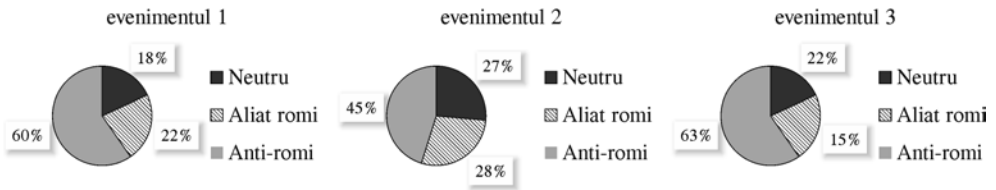

Figura 2

În mare, așa cum se poate observa, din totalul personajelor reprezentând atât instituțiile de stat, cât și societatea civilă, mai mult de jumătate au o poziție și un discurs negativ la adresa comunităților rome. Aproximativ un sfert dintre declarațiile analizate sunt formulate în termeni neutri, doar un procent de aproximativ 25% dintre personaje având o atitudine explicită împotriva discriminării și, prin urmare, un fel de poziție de aliați ai comunității rome. Totuși, nu putem afirma că această ultimă categorie este în mod explicit pro-romi (cu foarte puține excepții), întrucât nu se aliază deschis cu comunitatea romă în sine și cu specificul acesteia, ci mai degrabă cu ideea generală de tratament egal al minorităților, imigranților sau al tuturor cetățenilor Uniunii Europene.

Aspecte calitative

Ca în orice articol din presă, nu toate personajele prezente în conținutul acestuia au o voce (le sunt citate declarațiile, părerile, opiniile etc.) și nu toate dețin rolul principal. Din această perspectivă, în cadrul analizei realizate am diferențiat între două mari subcategorii de personaje:

- personaje active (agenți/actori sociali)*: autori ai unei acțiuni propriu-zise sau cu inițiativa unei acțiuni, fie aceasta anti-romi, pro-romi sau împotriva unei acțiuni anti-romi;
- voce*: personaje care au o „voce” (declarațiile/afirmațiile lor sunt fie citate, fie raportate în articol), exprimând o opinie sau o reacție, dar care nu sunt agenții unei acțiuni.

Detaliam mai jos aceste aspecte analizate.

a) *Personaje active (agenți/actori sociali)*

În ceea ce privește *personajele active*, în aproape toate articolele aferente evenimentelor analizate, acestea sunt doar din categoria personajelor reprezentând instituții de stat și politicieni. Excepție fac două personaje reprezentând societatea civilă și un singur articol în care este prezentată o acțiune oficială de protest organizată în București de un grup de activiști rome din România. Protestul a fost o acțiune colectivă de solidaritate cu comunitățile de rome discriminate în străinătate, condamnând rasismul împotriva romilor nu doar în Italia, ci și în alte câteva state europene. Nu a fost menționată participarea la această acțiune-protest a altor cetățeni ne-romi.

Principalele personaje active anti-romi din primele două evenimente analizate sunt ministrul de interne italian (și, prin extensie, guvernul italian), autoritățile locale din Roma și câțiva politicieni italieni, toți membri ai partidului reprezentat de respectivul ministru. Discursul și intențiile de acțiune ale acestora sunt discriminatorii, atât în privința recensământului propus de ministrul de interne, cât și a evacuării taberei *Camping River*,

deoarece vizează în mod explicit numai comunitatea romă, nu și alte categorii de minorități sau imigranți. Analizând argumentele prin care au fost susținute aceste acțiuni, se poate observa un discurs dublu, duplicitar. Pe de o parte, se declară că acțiunile sunt legitimate de nevoia de ordine în stat și de intențiile bune, deși paternaliste („bieți copii” romi, „ghetouri”, protejarea „drepturilor copiilor, femeilor și bărbaților”). Pe de cealaltă parte însă, există și afirmații clar ostile și discriminatorii, ministrul de interne promițând că va lua măsuri împotriva romilor din țară, pe care i-a acuzat de „numeroase furturi și ilegalități”. Un asemenea dublu discurs politic, adresat unor audiențe diferite, a fost identificat și în Ungaria (Kóczé, Rövid, 2017). În cazul de față, o serie de declarații sunt destinate instituțiilor internaționale, apărătoare ale drepturilor omului și cu politici integratoare, iar alta, cu caracter populist, electoratului italian.

În ceea ce privește al treilea eveniment analizat, există un singur personaj activ împotriva romilor, acel politician care a făcut remarci rasiste într-o postare pe Facebook. Acesta a susținut revenirea la folosirea cuvântului „țigan”, considerându-l mai potrivit deoarece nu se confundă cu „român”, și i-a acuzat pe etnicii romi că sunt leneși, profitori și că preferă să primească ajutor social decât să muncească, că au mulți copii și se folosesc de ei pentru a obține diverse avantaje oferite de societate, că își trimit copiii la cerșit și nu mai pot fi educați. Este o exprimare fără echivoc, deși nu într-o declarație politică, a antigipsismului.

Printre personajele active, aliate romilor și identificate în corpul aferent primului eveniment analizat, este un grup de 21 de parlamentari europeni, din care 13 români, semnatori ai unei scrisori deschise adresate prim-ministrului italian pe tema declarațiilor anti-romi ale ministrului de interne și a recensământului romilor. S-au adus ca argumente evenimente din istoria discriminării etnicilor romi, obligația tratamentului egal, nediscriminatoriu al acestora atât în calitatea lor de cetățeni români, cât și de cetățeni ai Uniunii Europene și respectarea drepturilor omului.

Comisia Europeană este un alt personaj activ aliat al romilor prin raportare la evenimentul analizat. Statul italian a fost avertizat că va lua măsuri împotriva acestuia dacă va da curs propunerii cu privire la recensământul romilor. Însă reacția Comisiei Europene este mai degrabă nespecifică, sancționând discriminarea în general și referindu-se la categorii mai ample, precum imigranții sau cetățenii UE din care, implicit, fac parte și romii.

Cu referire la evacuarea adăposturilor din *Camping River*, un aliat activ al romilor este CEDO, care a interzis și suspendat distrugerea taberei, dar a cărei decizie a fost ignorată de autoritățile locale italiene. De asemenea, un alt agent pro-romi este o organizație non-guvernamentală din Italia pentru apărarea drepturilor omului, ai cărei avocați au reprezentat la CEDO trei persoane de etnie romă, rezidenți în tabăra *Camping River*, care au respins ordinul de evacuare.

Totuși, dacă evaluăm mai nuanțat conținuturile declarațiilor personajelor din cele două tabere în termeni de valență a discursului, remarcăm că toate afirmațiile negative din primele două evenimente nu se referă la romi în general sau la romi ca grup etnic, ci specific, la romii dintr-un anumit loc, aflați într-o anumită situație. Așadar, discursul negativ nu este plasat la un nivel categorial, ci la nivelul unui grup particular, specific (romii din tabăra *Camping River* sau, la un nivel mai larg, romii din Italia). Doar în cazul celui de-al treilea eveniment analizat toate afirmațiile negative conținute în postarea de pe Facebook sunt făcute la un nivel categorial, cu referire la romi în general, ca grup etnic, fără alte particularizări sau contextualizări (de exemplu, la grupul de romi din aeroport).

Prin contrast, discursul pozitiv la nivelul întregului corpus este organizat pe două paliere, general și particular. La primul nivel identificăm câteva reacții corespondente declarațiilor negative ale autorităților italiene (romii din tabăra *Camping River* și romii din Italia). Dar mare parte a discursului pozitiv, de tip aliat sau pro-romi, este construit la nivel categorial, cu referire la romi ca minoritate etnică în general, asociată de asemenea cu alte categorii sociale mai largi, precum cetățenii români, cetățenii europeni, cetățenii UE sau imigranții.

b) *Voci*

În ceea ce privește analiza *vocilor*, așa cum am precizat mai sus, puține dintre personajele prezente în articolele de presă analizate au calitatea de agenți/personaje active. Marea majoritate a actorilor sociali menționați se încadrează în subcategoria numită de noi „voci”, adică personaje ale căror declarații sunt citate sau raportate în articol, dar care nu inițiază o acțiune propriu-zisă, ci doar exprimă o opinie sau o reacție la acțiunile aflate în discuție. În această secțiune vom prezenta, sintetic, aspectele relevate de analiza discursului acestor voci prezente în articolele aferente celor trei evenimente.

Un prim aspect relevant și valabil pentru întregul corpus de articole analizate este acela că, în termeni de valență a discursului, toate declarațiile sau luările de poziție ale personajelor „voci” sunt pozitive sau neutre. Deși, în esență, din articole se conturează o imagine de ansamblu negativă a etnicilor romi, acest lucru se datorează faptului că toate cele trei evenimente prezentate sunt negative prin raportare la această comunitate etnică și că inițiatorii acestora (personajele active) au o atitudine ostilă, discriminatorie la adresa romilor. Vocile analizate au o poziție pro-romi mai degrabă prin faptul că reacționează la acțiunile/declarațiile negative de mai sus, dar foarte puține dintre aceste voci au un discurs explicit pozitiv, în care romii să fie portretizați într-o lumină favorabilă propriu-zisă, legată de specificitatea lor ca comunitate etnică.

Vocile aliaților romilor din primele două evenimente vin atât din categoria personajelor reprezentând autoritățile statului, cât și a celor reprezentând societatea civilă, sub forma reacțiilor negative la acțiunile împotriva comunității rome intenționate de guvernul italian, pe de o parte, precum și de autoritățile locale din Roma. Din prima categorie fac parte în special voci ale partidelor politice italiene din opoziție. Acestea condamnă recensământul și expulzarea pe criterii etnice ca fiind o idee „aberantă” și împotriva legilor atât europene, cât și ale statului italian (de exemplu, „Italia s-a întors în anul 1938”, anul în care au fost votate legile rasiale care i-au vizat pe evreii italieni).

Cu referire la postarea rasistă de pe Facebook, vocile pro-romi sunt cele care exprimă indignarea și blamarea deschisă a acestei acțiuni. Cele mai multe voci citate în corpus sunt anonime, aparținând persoanelor civile care au reacționat tot prin postări personale, dar citate în articolele analizate („Rasism ieftin din partea unui deputat”, „Rușine să vă fie, domnule deputat!” etc.).

Există mai apoi și o serie de voci neutre. Trebuie precizat că această subcategorie de voci este prezentă doar în articolele aferente celor două evenimente internaționale analizate, cele localizate pe teritoriul italian. În raport cu acest tip de discurs, în analiza noastră calitativă am făcut distincția între alte două sub-subcategorii de voci. Pe de o parte, sunt vocile cu un discurs ambiguu și cu o poziție neclară în raport cu evenimentul analizat. Pe de altă parte, sunt voci cu adevărat neutre, voci care, deși spun ceva (în sensul de declarații sau afirmații), nu spun de fapt nimic în esență. Este vorba de un discurs foarte

„septic” (cum l-am numit noi), fără nici o luare de poziție, reacție sau valență explicită. În mod destul de surprinzător (având în vedere că un număr mare de romi din Italia vin din România), vocile autorităților române, pe lângă faptul că sunt extrem de puține, intră în această a doua sub-subcategorie.

În ceea ce privește vocile romilor, deși toate acțiunile și discursurile analizate în prezentul raport vizează explicit etnicia romi, aceștia sunt aproape inexistenți ca voci sau luări de poziție preluate și prezentate de presa românească. Singura excepție notabilă este articolul deja amintit, în care este prezentată o acțiune oficială de protest organizată în București de un grup de activiști romi din România. Cu referire la evacuarea taberei *Camping River*, în toate articolele analizate apare doar o voce colectivă de protest a rezidenților taberei (pancarte al căror mesaj se adresa primarului Romei) și vocile a două femei rome care subliniau actele de agresivitate ale autorităților în timpul operațiunii de evacuare. Raportat la celelalte două evenimente analizate aici, nu există referințe la anumite persoane sau voci de etnie romă care să ia poziție sau să vorbească public despre acestea.

Discuții

În general, după această analiză putem afirma că, în ce privește țara noastră, romii și diversele aspecte legate de aceștia nu reprezintă un subiect de discuție și dezbateră prezent în discursul politic. Cel puțin aceasta este observația generală cu privire la articolele din presă pe tot parcursul anului 2018 (care la noi, spre deosebire de alte contexte politice analizate în acest proiect, nu a fost un an electoral). În anul analizat, discursul politic din România s-a focalizat în principal pe probleme naționale, precum corupția, justiția și o serie de ordonanțe de guvern controversate. Declarațiile politicianilor și ale autorităților române cu privire la romi au fost generate mai mult circumstanțial și nu de aspecte naționale, ci de unele evenimente internaționale implicând acțiuni împotriva acestor comunități etnice și care, indirect, au interesat și statul român.

Deși majoritatea celor implicați în acțiunile analizate sunt cetățeni români, locul desfășurării primelor două evenimente este internațional, aproape toate declarațiile apărute în presă aparținând autorităților și altor personaje din afara României. Implicarea autorităților române este minimă, prin câteva declarații ale ministrului de externe, concordante cu cele ale autorităților locale din teritoriile unde au avut loc evenimentele, respectiv din Italia. Putem spune că, în ansamblu, cele întâmplate nu au fost speculate politic de politicienii români, întrucât nu apare nici o declarație din partea vreunui partid sau politician din România. Totuși, există declarații clare în corpus din care se poate concluziona că, în Italia, evenimentele respective au fost folosite și în scop politic, în special de către politicienii de extremă dreapta.

Cel de-al treilea eveniment analizat reprezintă un caz rar de exprimare a unor opinii rasiste în spațiul public românesc. Astfel de situații sunt rare din cel puțin trei motive posibile. În primul rând, în România există o sensibilitate istorică în relațiile dintre majoritate și minoritățile etnice, de aceea actorii sociali care se exprimă în spațiul public (jurnaliști, politicieni etc.) sunt foarte atenți să nu lezeze interesele și imaginea publică a acestor grupuri. În al doilea rând, nu avem în România un partid extremist cu reprezentare în parlament sau care să aibă o voce publică semnificativă și ale cărui declarații sau acțiuni ar fi putut conduce la apariția mai multor evenimente precum cel analizat aici. Un al treilea motiv ar fi și vigilența crescută atât a organizațiilor nonguvernamentale care apără

drepturile minorităților, precum și a unei organizații de stat (Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării), care oricând pot sancționa un astfel de eveniment.

Afirmațiile rasiste exprimate public, cum este cea de față, sunt excepții și reprezintă mai degrabă opinii personale decât declarații ale unui lider politic sau ale unui purtător de cuvânt al vreunui partid politic. Presa românească nu a amplificat acest eveniment, dar a sancționat moral persoana care a postat această opinie pe Facebook. Pe de o parte, presa din România a arătat atitudinea rasistă a acestui politician și, pe de altă parte, a permis anumitor persoane și organizații să-și exprime dezaprobarea față de această atitudine negativă referitoare la etnicii romi.

Totuși, aceste luări de poziție sunt puține și fără un efect real. Declarațiile unor politicieni par a fi formale, exprimate mai degrabă pentru a salva imaginea partidului din care face parte deputatul decât pentru a repara imaginea afectată a comunității romi sau pentru a sancționa atitudinea colegului prin măsuri concrete. Evenimentul nu a generat o polemică sau dezbateri politice, nu au fost alte persoane sau partide politice care să intervină pe canalele media și totul s-a terminat foarte repede.

Concluzii

Reamintim că obiectivele generale ale demersurilor din întregul proiect vizează atât înțelegerea atitudinilor românilor față de romi, cât și disponibilitatea de implicare în acțiuni colective în favoarea romilor. Discursul politic (partea prezentată în acest text), creează prin conținuturi și valență un fundal mai mult sau mai puțin benefic de influențare a acestor atitudini și intenții de acțiune. Rezultatele obținute într-un alt pachet de lucru al proiectului indică faptul că diminuarea percepției romilor ca amenințare ar conduce la preocuparea majorității pentru bunăstarea acestei minorități etnice, manifestată prin creșterea intenției de a participa la acțiuni în favoarea romilor. De asemenea, creșterea nivelului emoțiilor pozitive, cum ar fi simpatia și empatia, împreună cu preocuparea morală, ar avea un impact pozitiv asupra implicării românilor în acțiuni favorabile etnicilor romi. Coroborând aceste rezultate cu cele relevate de analiza detaliată în textul de față, putem formula o serie de concluzii și sugestii utile în demersurile de diminuare a antigipsismului, precum și de suport și întărire a atitudinilor și intențiilor favorabile ale altora.

Faptul că discursul politic românesc cu privire la etnicii romi s-a dovedit a fi slab reprezentat, neutru și determinat mai degrabă contextual de evenimentele internaționale creează un mesaj de fundal ambivalent. Pe de o parte, neutralitatea, văzută ca lipsa unui discurs explicit ostil și discriminatoriu, este favorabilă. Aceasta poate crea un climat în care atitudinile extremiste sau ostile ale unora dintre cetățenii români nu își găsesc un teren fertil de exprimare și nu sunt încurajate. Faptul că în discursul public românesc aspectele legate de etnicii romi nu sunt „exploatate” în sens politic sau propagandist este un element pozitiv care ar trebui menținut și încurajat în continuare. Vigilența cu privire la evidențierea și sancționarea (măcar morală) a declarațiilor negative făcute în spațiul public de reprezentanți ai autorităților sau ai partidelor politice, fie ele și accidentale, este o bună practică, care trebuie și ea menținută și încurajată.

Pe de altă parte însă, aceeași neutralitate a discursului poate fi înțeleasă ca precauție, rezervă sau lipsă de asumare și ar putea constitui un element de fundal nefavorabil. Climatul creat de această neutralitate ar putea încuraja indiferența, dezinteresul, dezangajarea, atitudinea paternalistă a majorității, aspecte care nu fac decât să mențină

status-quo în spatele corectitudinii politice formale. Sugestia desprinsă din analiza noastră ar fi spre o mai explicită implicare și luare de poziție a autorităților și politicienilor în chestiuni legate de acțiuni discriminatorii la adresa romilor. A avea o reacție de tip aliat explicită prin sancționarea, fie ea măcar morală, a demersurilor sau declarațiilor negative împotriva etnicilor romi ar stimula și întări atitudinile favorabile și intențiile de acțiune prosocială în raport cu aceștia.

O altă sugestie conturată de datele analizei noastre ar fi aceea de a da voce romilor în spațiul public. Știrile sau evenimentele redade în presa scrisă (și nu numai) ar trebui să prezinte și percepțiile, opiniile, declarațiile romilor cu referire la acțiuni în care sunt implicați sau îi vizează în mod direct, pentru a nu li se mai creiona preponderent doar imaginea de țintă, de obiect pasiv al acțiunilor altora.

De asemenea, lipsa unui discurs negativ este necesară, dar nu și suficientă în stimularea unei percepții sau atitudini mai favorabile despre un grup social, oricare ar fi el. În acest sens, ar fi util ca mass-media să aducă în spațiul public și acțiuni, inițiative, caracteristici și evenimente care să releve specificul acestei minorități în cheie pozitivă sau care să sublinieze impactul favorabil (pentru întreaga comunitate, indiferent de etnie) al demersurilor și proiectelor de intervenție cu referire la romi inițiate de diverse ONG-uri sau proiecte la nivel local.

Note

- (1) Ambii autori au avut o contribuție egală la realizarea cercetării și la redactarea acestui articol.
- (2) Această cercetare a fost finanțată prin *Justice Program of the European Union 2018-2021*, grant nr. 808062.

Abstract: In this research report we propose a synthetic presentation of the results for the analysis of the political discourse reflected in the written press with reference to the Roma ethnic group. This research was carried out within the European international project PolRom, aiming at identifying and understanding attitudes towards Roma people, as well as the identification of effective methods to combat their discrimination. In this analysis, we were interested in the extent to which the Roma ethnicity is a topic present in the Romanian political discourse and what type of discourse is dominant (hostile, ally, paternalistic or neutral). The method used is the thematic analysis, and the analysed corpus consists of articles from the Romanian online written press in 2018, in which statements of politicians and state authorities with reference to Roma appear directly quoted. Results show that the political discourse on this community is very poorly represented in the Romanian press. The statements of Romanian politicians and authorities regarding the Roma were, for the most part, neutral and circumstantially triggered by international events. The voices of the Roma are absent, and the negative references to them belong mainly to external voices, except for a single statement of a Romanian politician throughout the entire year.

Keywords: political discourse, press, antigypsyism, Roma community, thematic analysis

Résumé: Dans ce rapport de recherche, nous proposons une présentation synthétique des résultats obtenus dans une analyse du discours politique, reflété dans la presse écrite, en référence à l'ethnie rom, menée dans le cadre du projet international européen PolRom, visant à identifier et comprendre les attitudes envers les Roms, ainsi que l'identification de moyens efficaces pour lutter contre leur discrimination. Dans cette analyse nous nous sommes intéressés à la mesure dans laquelle l'ethnicité Rom est un sujet présent dans le discours politique roumain et quel type de discours est dominant

(hostile, favorable, paternaliste ou neutre). La méthode utilisée est l'analyse thématique, et le corpus analysé se compose d'articles de la presse écrite roumaine en 2018, dans lesquels les déclarations d'hommes politiques et d'autorités de l'État concernant les Roms apparaissent directement citées. Les données obtenues montrent que le discours politique à l'égard de cette communauté est faible représenté dans la presse roumaine. Les déclarations des responsables politiques et des autorités roumaines concernant les Roms étaient, pour la plupart, neutres et générées d'une manière circonstancielle par les événements internationaux. Les voix des Roms sont absentes et les références négatives qui leur sont faites appartiennent principalement à des voix extérieures, à l'exception d'une seule déclaration d'un homme politique roumain.

Mots-clés: discours politique, presse, antitypsisme, communauté rom, analyse thématique

Referințe bibliografice

- Andjelic, N. (2018). Roma People in Slovakia: Building a Wall Around an Ethnic Minority. *World Journal of Social Science*, 5(2), 1-7. <https://DOI.org/10.5430/wjss.v5n2p1>
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://DOI.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Carrera, S., Rostas, I., Vosyliūtė, L. (2017). *Combating Institutional Anti-Gypsyism Responses and promising practices in the EU and selected Member States*. Brussels: CEPS. Disponibil online: http://aei.pitt.edu/87207/1/RR2017-08_AntiGypsyism.pdf, accesat pe 5 decembrie 2020.
- Chilton, P., Schäffner, C. (2002). Themes and principles in the analysis of political discourse. In P. Chilton, C. Schäffner, *Politics as Text and Talk Analytic approaches to political discourse* (pp. 1-41). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Chulvi, B., Pérez, J.A. (2003). Ontologisation vs. discrimination d'une minorité ethnique (les gitans). *Nouvelle Revue de Psychologie Sociale*, 2(1), 6-15.
- Cree, V.E., Clapton, G., Smith, M. (2015). Standing up to Complexity: Researching Moral Panics in Social Work. *European Journal of Social Work*, 1-14. DOI: 10.1080/13691457.2015.1084271
- EC (2011). *Ecri General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsyism and Discrimination Against Roma*. Strassbourg. Disponibil online: <https://www.EC.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.13>, accesat pe 5 decembrie 2020.
- EC (2020). *Roma equality, inclusion and participation in the EU*. Disponibil online: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en, accesat pe 5 decembrie 2020.
- Ellemers, N., Barreto, M. (2009). Collective action in modern times: How modern expressions of prejudice prevent collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4), 749-768.
- End, M. (2017). Subtle images of antigypsyism: An analysis of the visual perception of "Roma". *Identities*, 24(6), 668-683. DOI: 10.1080/1070289X.2017.1380265
- Fox, J.E., Vermeersch, P. (2010). Backdoor Nationalism. *European Journal of Sociology*, 51, 325-357. DOI: 10.1017/S0003975610000159
- Ghiglione, R., Landré, A., Bromberg, M., Molette, P. (1998). *L'analyse automatique des contenus*. Paris: Dunod.
- Goode, E., Ben-Yehuda, N. (2009). *Moral panics: the social construction of deviance*. Wiley-Blackwell.
- Kende, A., Hadarics, M., Bigazzi, S., Boza, M., Kunst, J.R., Lantos, N.A., Láštiová, B., Minescu, A., Pivetti, M., Urbiola, A. (2020). The last acceptable prejudice in Europe? Anti-Gypsyism as the obstacle to Roma inclusion. *Group Processes & Intergroup Relations*. <https://DOI.org/10.1177/1368430220907701>
- Kende, A., Hadarics, M., Láštiová, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12-27.

- Kóczé, A., Rövid, M. (2017). Roma and the politics of double discourse in contemporary Europe. *Identities: Global Studies In Culture And Power*, 24(6), 684-700.
- Loveland, M.T., Popescu, D. (2015). The Gypsy Threat Narrative: Explaining Anti-Roma Attitudes in the European Union. *Humanity & Society*, 40(3), 1-24. DOI: 10.1177/0160597615601715
- Marcu, A., Chrysochoou, X. (2005). Exclusion of ethnic groups from the realm of humanity. Prejudice against the Gypsies in Britain and in Romania. *Psicologia Política*, 30, 41-56.
- McGarry, A. (2013). Romaphobia: The Last Acceptable Form of Racism. *Open Democracy*, 13 November. Disponibil online: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/romaphobia-last-acceptable-form-of-racism/>, accesat pe 5 decembrie 2020.
- McGarry, A. (2014). Roma as a political identity: Exploring representations of Roma in Europe. *Ethnicities*, 14(6), 756-774.
- McGarry, A. (2017). *Romaphobia: The Last Acceptable Form of Racism*. London: ZedBooks.
- MO (*Monitorul Oficial*) nr. 124/2017. Hotărârea Senatului României nr. 7 din 8 februarie 2017. Disponibil online: <http://www.monitoruljuridic.ro/act/hot-r-re-nr-7-din-8-februarie-2017-referitoare-la-comunicarea-comisiei-c-tre-parlamentul-european-consiliu-comitetul-economic-i-social-european-i-comitetul-regiunilor-evaluarea-punerii-n-186746.html>, accesat pe 5 decembrie 2020.
- Moscovici, S. (2002). Pensée stigmatisée et pensée symbolique. Deux formes élémentaires de la pensée sociale. In C. Garnier (ed.), *Les formes de la pensée sociale* (pp. 21-53). Paris: Presses Universitaires de France.
- Nightingale, A., Quayle, M., Muldoon, O. (2017). „It’s just heartbreaking”: Doing inclusive political solidarity or ambivalent paternalism through sympathetic discourse within the „refugee crisis” debate. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 27(2), 137-146.
- Okely, J. (2014). Recycled (Mis)Representations: Gypsies, Travellers or Roma Treated as Objects, Rarely Subjects. *People, Place and Policy*, 8(1), 65-85. DOI: 10.3351/ppp.0008.0001.0006
- Orosz, G., Bruneau, E., Tropp, L.R., Sebestyén, N., Tóth-Király, I., Bóthe, B. (2018). What predicts anti-Roma prejudice? Qualitative and quantitative analysis of everyday sentiments about the Roma. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(6), 1-12. <https://DOI.org/10.1111/jasp.12513>.
- Richardson, J. (2014). Roma in the News: An Examination of Media and Political Discourse and What Needs to Change. *People, Place and Policy*, 8(1), 51-64. DOI: 10.3351/ppp.0008.0001.0005.
- Rorke, B., Wilkens, A. (2006). *Roma Inclusion: lessons learned from OSI’s Roma programming* (iunie). New York: Open Society Institute. Disponibil online: <https://www.opensociety-foundations.org/publications/roma-inclusion-lessons-learned-osis-roma-programming>, accesat pe 3 decembrie 2020.
- van Baar, H. (2011). Europe’s Romaphobia: problematization, securitization, nomadization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 29, 203-212.
- van Dijk, T.A. (1993). *Elite discourse and racism*. Newbury Park: Sage Publications.
- van Dijk, T.A. (1997). What is Political Discourse Analysis? *Belgian Journal of Linguistics*, 11(1), 11-52.
- van Dijk, T.A. (2001). Critical discourse analysis. În D. Schiffrin, D. Tannen, H.E. Hamilton (eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352-371). Blackwell Publishers.
- Varjú, V., Plaut, S. (2016): Media mirrors? Framing Hungarian Romani migration to Canada in Hungarian and Canadian press. *Ethnic and Racial Studies*, 40, 1096-1113. <https://DOI.org/10.1080/01419870.2017.1266007>.
- Vermeersch, P. (2013). The European Union and the Roma: An Analysis of Recent Institutional and Policy Developments. *European Yearbook of Minority Issues*, 9, 341-358.
- Vidra, Z., Fox, J. (2014). Mainstreaming of Racist Anti-Roma Discourses in the Media in Hungary. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 12(4), 437-455. DOI: 10.1080/15562948.2014.914265
- Yuval-Davis, N., Varjú, V., Tervonen, M., Hakim, J., Fathi, M. (2016). Press discourses on Roma in the UK, Finland and Hungary. *Ethnic and Racial Studies*, 40(7), 1151-1169. DOI: 10.1080/01419870.2017.1267379

